

ЛОГІКА, МЕТОДОЛОГІЯ І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

Олена
Солодка

СЕМІОЛОГІЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ АНАЛІЗУ ДИСКУРСУ

Дискурс як вторинна семіологічна система

Серед множини актуалізованих сьогоднішнім дослідницьких технологій, що їх із вражаючою швидкістю поширюють у гуманітарних науках, мобілізуючи інтелектуальні сили на новітні розвідки та реінтерпретаційні екскурси, не останнє місце належить дискурсивному аналізу. І якщо для лінгвістики, особливо англійської, дискурс-аналіз з легкої руки З. Гариса¹ перетворився на цілком нормативний рівень академічного лінгвістичного дослідження, поширення дискурсивних стратегій на теренах філософії радше нагадує «тему дня», з приводу якої слід висловитись інтелектуалу або принаймні не завадить скористатись новими лексичними ресурсами, розмірковуючи чи то в дусі філософського дискурсу Модерну, чи то в дусі естетичного дискурсу, чи то в дусі дискурсу влади тощо. Але подібно до того, як вживання слова «структура» зовсім не означало причетності до структуралізму, як зауважував свого часу Р. Барт [Барт, 1989: с. 253–261], присутність лексичного маркера «дискурс» сьогодні не обов'язково «маркірує» застосування механізмів дискурсивного аналізу. Разом з тим навіть побіжне звертання до дискурсивної проблематики в режимі «тема дня», власне як і зростання популярності терміна «дискурс», супроводжують обставини, варті уваги.

¹ Термін «discourse analysis» позначав метод, застосований американським лінгвістом З. Гарисом для поширення дистрибутивного підходу на понадфразові одиниці, був уперше репрезентований у його однойменній статті «Discourse analysis», що вийшла друком 1952 року.

Цілком очевидно, що дискурсивний підхід більш органічно приживається у сферах, які традиційно залишались в академічних сутінках філософії, десь на її узбіччі. Навіть гучні заяви про перспективи побудови альтернативної дискурсивної онтології (наприклад, з параграфа під назвою «Нова онтологія» починається текст книги «Основи теорії дискурсу» М. Макарова) зрештою супроводжуються зауваженнями в дусі Барта. А саме, йдеться про те, що вживання у зазначеному випадку терміна «онтологія» не відсилає до «відповідного розділу філософії, що охоплює проблему буття», але орієнтує «на систему поглядів та базових категорій стосовно тієї частини дійсності, яка підлягає дослідженню у цій сфері наукового знання» тощо [Макаров, 2003: с. 15, 18]. Подібне тлумачення «дискурсивної онтології», що зокрема адресує нас і до цілком конкретної праці 1994 року Р. Гарє та Г. Жилет під назвою «Дискурсивний розум», водночас узагальнюють зазначенням певних «тенденцій», які посилюються «у загальнонауковому контексті постструктуралізму та постмодернізму» і навіть здобули назву «дискурсивного повертання в соціальних науках» (*discursive turn*)².

Поширення терміна «соціальні науки» (*social sciences*), який в дискурсивній перспективі розглядають як можливу альтернативу термінові «гуманітарні науки» [Макаров, 2003: с. 16],³ певною мірою і позначає дискурсивне узбіччя філософії. «Соціальні науки» в широкому розумінні, так би мовити, і утворюють царину дискурсивних практик. Не обговорюючи, принаймні зараз, правомірність альтернативи «соціальні науки» чи «гуманітарні науки», не можемо не відзначити, що крім традиційної філологічної сфери «гуманітарних наук» дискурсивні практики дедалі більше даються взнаки у соціально-політичних студіях, різноманітних варіантах рефлексії щодо цілком теперішніх соціально-політичних реалій. «Аналіз новин як дискурсу» — сама назва відомої статті Т.А. ван Дейка [Дейк, 1989: с. 11–160] фокусує увагу на специфічній природі дискурсивних об'єктів. Очевидно, що в сучасному наскрізь заполітизованому світі важко знайти більш злободенну тему, «тему дня», ніж «прикре політичне». «Політичний дискурс — явище, з яким ми маємо справу щодня» [Шейгал, 2004: с. 5], — достатньо поширена теза, з якої починається одне з численних на сьогодні досліджень, присвячених різноманітним аспектам політичного *дискурсу*, досліджень, що містять достатньо переконливий перелік переважно англомовної літератури із зазначеної проблематики.

² Щодо вживання терміна «discursive turn» в цьому ж параграфі М. Макаров пропонує солідний перелік джерел, але передусім праці 1990-х років Р. Гарє та У. Фліка [Макаров, 2003: с. 15–18].

³ Поняття «гуманітарні науки», як відомо, зазнає суттєвої корозії ще під час народження структурної лінгвістики. Крім зазначених у названому тексті Макарова прямих аргументів Б. де Куртене проти вживання терміна «гуманітарні науки», хотіли б нагадати співзвучну позицію Ф. де Сосюра щодо лінгвістики як частини більш загальної науки семіології, яка вивчає «життя знаків у житті суспільства» і таким чином сама є частиною більш загальної науки соціальної психології [Сосюр, 1998: с. 28].

Присутність дискурсивної ремарки у висвітленні «високих» академічних питань, скажімо, такого, як «доля картезіанського суб'єкта у західній філософії», у прямому посиланні з'являється знову-таки як характеристика того ж самого постмодернізму, проте як явища, певною мірою маргінального для академічної філософії. *Дискурсивною фікцією, або «результатом децентрованих текстуальних механізмів»*, називає ставлення постмодерністів до картезіанського суб'єкта С. Жижек, розмірковуючи щодо перспектив побудови політичної онтології. Але принаймні у такий спосіб дискурсивну стратегію він позначає як складову академічних сил сьогодення, які, що-правда, як стверджує автор, увійшли у святий союз, щоб вигнати привид картезіанського суб'єкта, що нібито все ще переслідує західну академічну вченість [Жижек, 2008: с. 7].

Походження практик дискурсивного аналізу з постмодерних, постструктуралістських теорій відзначають і автори узагальнюючого дослідження «Дискурс-аналіз. Теорія і метод» Л. Філіпс та М. Йоргенсен, підкреслюючи, що дискурс-аналіз є одним з підходів соціального конструкціонізму, а його передумови відсилають нас до французької теорії постструктуралізму [Філіпс, Йоргенсен, 2004: с.19—21]. Так само бачимо тут і жвавий інтерес дискурсивно орієнтованих практик до знайомих «тем дня», з відповідним присмаком «прикорого політичного», таких, як засоби масової інформації, влада, ідеології тощо.

У контексті посилань на постструктуралізм — в унісон «децентрованому текстуальному механізму» Жижека — очевидно здається і присутність ремарки щодо складної аналогії дискурсів та текстів. Принаймні у передмові наукового редактора російськомовного перекладу читаємо, що під дискурсом ми розуміємо «сукупність (писемних та усних) текстів, які створюють люди у різноманітних повсякденних практиках — організаційній діяльності, рекламі, соціальній царині, економіці, ЗМІ» [Філіпс, Йоргенсен, 2004: с.10]. Щоправда, зазначену перспективу у розгляді дискурсу далеко не завжди виправдовують пояснення Філіпс та Йоргенсен, які в розділі, присвяченому перетинанню підходів до дискурс-аналізу, радше наголошують на розумінні дискурсу як «репрезентації соціальної практики в значенні», говорячи про необхідність аналізу дискурсу в трьох вимірах: «дискурсивна практика, текст і соціальна практика» [Філіпс, Йоргенсен, 2004: с.241], вживаючи при цьому термін «дискурс» в одному шереху з терміном «соціальна теорія».

У світлі зауважень щодо походження дискурсивного аналізу з постмодерних, постструктуралістських теорій зосередження уваги на текстуальних механізмах, їх децентрації, викривленні, деформації тощо в аналізі дискурсів виглядає цілком виправданим.

Текстуального наголосу у висвітленні проблем дискурсивності не уникає і французька школа аналізу дискурсу, яка нібито відсилає нас до інших джерел. Як запевняє у вступній статті до збірника, присвяченого французькій школі аналізу дискурсу, П. Серіо, французька школа народжується під знаком поєднання лінгвістики, теорії висловлювання Е. Бенвеніста зокрема та

почасти праць Р. Якобсона, марксистської філософії Л. Альтюсера та психоаналізу, в першу чергу Ж. Лакана [Квадратура смысла, 2002: с. 14–53]. Проте, називаючи умовою розробки аналізу дискурсу реакцію на поширення «контент-аналізу», Серіо підкреслює, що аналіз дискурсу «прагнув перетворитись на справжню *дисципліну текстового аналізу*» [Квадратура смысла, 2002: с. 17]. Імена Л. Альтюсера, Ж. Лакана та М. Фуко, покликані для окреслення «інтелектуального тла», так само орієнтують на причетність зазначеної дискурсивної стратегії до постмодерних та постструктуралістських студій. Назва ж достатньо відомої книги П. Серіо «Аналіз радянського політичного дискурсу» знову нагадує про знакову дискурсивну проблему злободенного соціально-політичного.

Отже, присутність «прикрого дискурсивного» у філософських маргіналіях сумніву не викликає. Чи належить «дискурсивна фікція» до реєстру вартих уваги академічних сил сьогодення — питання, можливо, і дискусійне, хоча і сама дискусія щодо постмодерних та постструктуралістських зазіхань на академічну філософію стала вже елементом її традиції. Утримуючись від суджень щодо цього питання, спробуємо розглянути деякі епістемологічні аспекти утворення «дискурсивної фікції», які, на наш погляд, не тільки не вичерпуються постмодерністською, постструктуралістською рамкою «результату децентрованих текстуальних механізмів», але почасті ще і викривляються нею. Для цього ми пропонуємо звернутися до передісторії «децентрації текстуальних механізмів», з якої нібито і походить аналіз дискурсу, власне до тих розробок дискурсивної проблематики, які за певним збігом обставин залишились не тільки на порозі постмодернізму, але водночас і на узбіччі дискурс-аналізу, так би мовити, опинились у примітках, маргіналіях теорії дискурсу. В широкому плані йдеться про перспективи розробки теорії дискурсу засобами семіотики.

На необхідності семіотичного підходу до аналізу проблем політичного дискурсу наголошує і О. Шейгал, автор монографії «Семіотика політичного дискурсу», на яку ми послалися вище. Але і в цьому тексті, причому безпосередньо у «Вступі», автор вважає необхідним визначитись щодо базових понять «текст та дискурс», а в завершенні параграфа з'являється формула, наведемо цитату російською, щоб уникнути непорозумінь перекладу терміна «подъязык»: «ДИСКУРС = ПОДЪЯЗЫК + ТЕКСТ + КОНТЕКСТ» [Шейгал, 2004: с. 17]. Таким чином, текстуальна спадщина супроводжує дискурс і тут. Щодо семіотичного підґрунтя, то семіотика політичного дискурсу, за задумом автора, корелює з трьома розділами семіотики: «семантикою, прагматикою і синтактикою в їхньому застосуванні до специфіки політичного спілкування» [Шейгал, 2004: с. 17].

Погоджуючись з тезою щодо плідності семіотичного підходу, ми хотіли б зупинитись на семіологічній парадигмі, деяким чином залишеній на другому плані. Йдеться про перспективи розробки теорії дискурсу в семіологічних студіях Р. Барта, передусім його «Міфологіях», розгляд яких упродовж тривалого часу переважно залишається лише в рамках яскравих

заміток на берегах чи то семіотики, чи то наратології, у будь-якому разі за певним збігом обставин зберігається думка, що семіологічні ідеї «Міфологій» не були доопрацьовані до послідовної концепції.

Нагадаємо, що проблема дискурсу постає у контексті розгортання теми «сучасного міфу». Поняття «дискурс» фігурує в «Міфологіях» як ознака «вторинної семіологічної системи», власне ознака специфічного способу існування «вторинних семіологічних систем», способу, через який знаки, зокрема, втрачають свої «первинні» риси, наприклад, такі, як зазначена Ф. де Сосюром довольність структури знаку. Підкреслимо, що, на наш погляд, бартівська рецепція семіологічних ідей Сосюра утворює тут особливий концептуальний план презентації проблеми дискурсу.

У зазначеній праці Філіпс та Йоргенсен у розділі 1.2 «Від мовної системи до дискурсу» ми також бачимо звертання до питання про лінгвістично-семіологічні засади «дискурсних аналітичних підходів» з посиланням на концепцію мови як знакової системи у Сосюра. Але навіть в аналізі сосюрівської концепції «мови як знакової системи», відповідно і сосюрівської концепції знаку, наголос зроблено не власне на семіологічних питаннях, але на питанні, невластивому сосюрівській лінгвістиці, питанні, як говорять самі автори, «з філософії лінгвістики», а саме питанні, що «ми завжди сприймаємо реальність за допомоги мови» [Філіпс, Йоргенсен, 2004: с.24]. Невластивим сосюрівській лінгвістиці та його семіології можемо назвати і питання «репрезентації в значенні», як і питання «тексту».

У французькій школі аналізу дискурсу, принаймні в її презентації Серію, семіологічні аспекти дискурсу також залишаються разом з лінгвістикою Сосюра на другому плані, адже істотним визнано «інтерес до мовних проявів суб'єктивності», що був «відсунутим Сосюром на другий план», та знову-таки не-сосюрівська проблематика «критики мовної семантики з її універсалістськими тенденціями» [Квадратура смисла, 2002: с. 33].

Не маючи на меті довести відданість Р. Барта лінгвістичним ідеям Ф. де Сосюра, ми ще раз хотіли б зазначити, що у послідовному посиланні на операційні поняття сосюрівської семіології викривається специфічний план бартівської концептуалізації дискурсу у «Міфологіях», так би мовити, «змазаний» актуалізацією в теоріях дискурсу так званих «другорядних» для Сосюра питань.

Про що йдеться? Говорячи про *дискретність* як специфічну рису «сучасного міфу», Барт наголошував, що міф «висловлюється не у великих оповідальних формах, а лише у вигляді «дискурсу» [Барт, 2003: с. 474]. Відтак сьогодні ми маємо справу не власне з «міфом», але з «підступним міфічним». І на відміну від архаїчного міфу, «міфічне» — це не більш ніж фразеологія, корпус фраз, стереотипів, власне, чиста парадигматика мотивів⁴.

⁴ Ця теза із статті Р. Барта «Міфологія сьогодні», яка була написана 1971 року, майже через 20 років після «Міфологій». У російському перекладі вона увійшла у збірник статей Р. Барта «Система моди. Статті з семіотики культури» [Барт, 2003: с. 474–477].

Аналізуючи цю дискурсивну характеристику міфічного, С.Н. Зенкін у «Передмові» до російського видання «Міфологій» зауважує, що «сучасний міф» оформлюється у Барта як дискурс (*discours*), але не як оповідання (*récit*). І далі продовжує, що саме тому цей дискурс, який не є «дискурсом, структурованим як історія», тобто який не має синтагматичного розгортання, зрештою не потрапляє до компетенції структуралістської наратології, яку у 1960—1970-х роках Барт активно розробляв разом зі своїми колегами [Барт, 2000: с.15]. Власне в контексті цього наратологічного повороту і з'являється позиція, в загальному плані озвучена А.-Ж. Греймасом та Ж. Курте, які визначили наративність як «організуючий принцип будь-якого дискурсу»⁵.

Певною мірою вже на тлі поширення наратологічних розробок «Міфології», з їхніми «темами дня», останні в очах дослідників з часом перетворюються на живий приклад того самого «переходу від науки до літератури», в якому і сам Барт поступається літературності⁶. Таким чином на теренах його яскравої літературності залишаються не тільки власне «Міфології», але й зазначена тут бартівська опозиція «*discours — récit*», яка відсилає нас до сосюрівських операційних понять «парадигматика — синтагматика».

Опозицію «*discours — récit*», як відомо, ми бачимо і у Е. Бенвеніста, на що звертає в тому числі увагу і Серіо [Квадратура смысла, 2002: с. 14—16]. Але у Бенвеніста ця опозиція в першу чергу спирається на аналіз надзвичайно розвиненого «формального апарату» французької мови, зокрема систематичного розрізнення дейктичних та анафоричних елементів. Відповідно до цього, виходячи з опозиції «*discours — récit*», Бенвеніст будує свою теорію висловлювання, розрізняючи «висловлювання-процес» (*énonciation*) та «висловлювання-результат» (*énoncé*), через яку й розпочинається тема суб'єктивності в мові. Нагадаємо, «суб'єкт висловлювання» набуває існування лише у процесі висловлювання, тобто утворюється лише в акті висловлювання, і відтак належить до категорій дискурсу, презентуючи «реальність мовлення», на відміну від реальності індивіда, що розмовляє. Як стверджує Серіо, дискусії навколо «суб'єкта висловлювання» як «господаря смислу висловлювання» і стають поштовхом для розвитку аналізу дискурсу. Так чи так, але базовим, принаймні у вихідному пункті, тут залиша-

⁵ Ми хотіли б у цьому питанні послатись на матеріали статті В. Тюпа «Нариси сучасної наратології» [Критика и семиотика, 2002: с. 5—31].

⁶ «Несерйозне», так би мовити, ставлення до «Міфологій» яскраво проглядає в коментарях до першого перекладу фрагментів з «Міфологій», де бартівське визначення міфу: «міф — це слово, висловлювання... міф — це комунікативна система», відповідно синонімічний шерг «слово, висловлювання, комунікативна система» пояснюють лише як недостатнє ознайомлення Барта з термінологічним апаратом сучасної лінгвістики [Барт, 1989: с. 575]. Стосовно цього перекладу фрагментів у коментарях до першого повного російського перекладу «Міфологій» делікатно зауважено, що у «Вибрані твори» увійшла лише невелика частина тексту, а переклад страждав від низки помилок та неточностей [Барт, 2000: с. 287].

ється механізм висловлювання (*énoncé*), який у наступному і продукуватиме «справжню дисципліну текстового аналізу».

До опозиції «висловлювання-процесу» (*énonciation*) та «висловлювання-результату» (*énoncé*) в дусі окресленого підходу аналізу дискурсу з наголосом на проблемі суб'єктивності звертався і Барт, принаймні в «Актовій лекції», протиставляючи науковий дискурс як «висловлювання-результат» письму як «висловлюванню-процесу» та наголошуючи, що письмо як «висловлювання-процес» примушує нас почути голос суб'єкта [Барт, 1989: с. 553].

Проте бартівська опозиція «дискурс (*discours*) — оповідання (*récit*)» з «Міфологій» будована за іншим принципом, власне як опозиція «парадигматичного — синтагматичного». Адже дискурс, що не є «дискурсом, структурованим як історія», не має синтагматичного розгортання. Під впливом розробок у напрямку структуралістської наратології опозиція «дискурсу, структурованого як історія» (*récit*) та «дискурсу, не структурованого як історія» (*discours*) потрапляє у горизонт питання *типізації дискурсів*, яке аналізують у дусі типізації наративів. «Дискурс, не структурований як історія» (*discours*) відходить на другий план наративного механізму, наративності як «організуючого принципу будь-якого дискурсу», тобто його починають розглядати з позицій механізму, який, на наш погляд, є зовнішнім щодо нього. Отже, внаслідок певного збігу обставин відбувається щось на зразок концептуальної «нاراتологізації» дискурсу, в рамках якої дискурсам залишається прикра доля «децентрованих текстуальних механізмів». А отже, з поля зору не просто випадає певна низка цілком особливих явищ, але й викривляється сама ідея дискурсивного, її поглинають текстуальні, інтертекстуальні, гіпертекстуальні, політекстуальні тощо стратегії.

Повертаючись до перед-нاراتологічної історії дискурсу у «Міфологіях», ми потрапляємо до ситуації, коли текстуальний механізм з його центрацією чи децентрацією ще не має актуальності методологічної настанови. Навпаки, на першому плані бачимо семіологічний механізм утворення та функціонування дискурсів, у рамках якого актуальності відповідно набувають спроби семіологічної концептуалізації дискурсивних явищ.

Отже, «Міфології» Р. Барта, зокрема його узагальнююча стаття «Міф сьогодні», яку знову-таки у «Передмові» до російського видання С.Н. Зенкін називає «у певному розумінні навіть методологічним маніфестом» семіології Барта, для нас стають предметом уваги з точки зору специфічного способу виокремлення та аналізу дискурсивних явищ. Так, вживаючи в «Міфологіях» термін «дискурс», Барт орієнтує нас на певний поняттєвий шерег: «мова», «дискурс», «слово», пояснюючи, що ми матимемо справу із «загальнородовим значенням слова «мова», яке відсилає нас зрештою до семіології» [Барт, 2000: с.235]. У розгорнутому варіанті цитати Барта бачимо зокрема його відому позицію щодо розширеного тлумачення мови, яке не вичерпується природною мовою, адже навіть «і речі можуть стати мовленням, якщо вони дещо значитимуть» [Барт, 2000: с.235], або «будь-який

предмет цього світу може перейти у стан слова, відкритись задля засвоєння суспільством» [Барт, 2000: с.234]⁷. Предмет нашої уваги зараз — не стільки бартівська ідея нескінченно сугестивного світу з перспективою проекту семіології як транслінгвістики, проте той поняттєвий шерег, в якому «дискурс» вживають разом з «мовою», але не з «нарративом», вимагаючи у такий спосіб семіологічних зусиль для власного аналізу.

Причому семіологічний підхід до аналізу дискурсу Барт, так би мовити, наголошує двічі. Вперше, коли «дискурс» потрапляє в один шерег разом з «мовою», яка в семіологічній парадигмі Сосюра і є «знаковою системою». Вдруге, коли Барт говорить про «міф», а отже, і «дискурс» як про «комунікативну систему, деяке повідомлення» [Барт, 2000: с. 233], що орієнтує нас на новий комунікативний формат семіотики-семіології, у створенні якого брав участь і сам Барт. Позаяк дискурс тут розглянуто як «семіологічну систему»⁸, але не як «нарратив».

Ми говоримо про «семіологічну» систему відповідно до джерел теорії Р. Барта, адже Барт говорить про науку семіологію, постульовану Ф. де Сосюром, звертання до якого ми зустрічаємо на кожному кроці бартівських текстів. Навіть продовжуючи тему міфу як «комунікативної системи, деякого повідомлення», Барт немовби повторює відому тезу Сосюра, що «мова є формою, але не субстанцією» [Сосюр, 1998: с. 155], говорячи, що міф не може бути ні річчю, ні поняттям або ідеєю, адже він є формою, способом означення. Відповідно і семіологія є наукою про форми, адже вона вивчає значення незалежно від їхнього змісту. Як наслідок, визначальним для сучасного міфу є не предмет його повідомлення, але спосіб, в який його висловлюють, таким чином, у міфі існують тільки формальні кордони, але не субстанційні [Барт, 2000: с. 233–235].

Вживання терміна «семіотика», як і семіотичний трикутник «семантика, прагматика, синтактика», відсилало би нас, принаймні на той час, до традиції семіотичних студій Ч.-С. Пірса або навіть узагальнюючих ідей Ч. Мориса. Не ставлячи за мету обговорення тут питання щодо розрізнення чи ототожнення *семіологічного* та *семіотичного*, ми все ж хотіли б зберегти важливий наголос посилянй Барта на лінгво-семіологічну модель Сосюра. І тому, що говоритимемо далі про семіологічні *системи*, про довільність *структури* знаку та ще про цілу низку сосюрівських *методологем*, таких, як відомі пари: «означник — означуване»⁹, «парадигматика — синтагматика» тощо, які увійшли до арсена-

⁷ Це висловлювання Р. Барта відсилає нас у тому числі і до його ідеї, що кожний позамовний код функціює лише через природну мову, тому наука про мову поглинає вивчення всіх інших кодів. Так би мовити, дещо постає як знак лише у світлі його мовної презентації.

⁸ «Міф як семіологічна система» — саме так називається розділ у статті «Міф сьогодні» [Барт, 2000: с. 235–242].

⁹ У перекладі сосюрівських понять «signifiant» та «signifié», у російському перекладі «означающее» та «означаемое», посилаємось на термінологічні відповідники «означник» та «означуване», на закріпленні яких наголошено у статті «Знак, символ» з «Європейсько-

лу і структуралізму¹⁰ і семіотики. Звісно, пам'ятаючи, що згідно з Бартом у Сосюра — це лише «операційні поняття», але вживання цих понять може бути *відмінною ознакою, мовленнєвим знаком* [Барт, 1989: с. 253–254].

Отже, утримання в полі зору семіологічної моделі Сосюра та його «операційних понять» під час розгляду дискурсів як ознаки вторинних семіологічних систем визначатиме для нас актуальність кількох моментів. Так, говорячи про знак, ми завжди матимемо на увазі певну (семіологічну) *систему*, в рамках якої певне явище і набуває характеру певного знаку, відповідно за межами такої системи це явище не можна розглядати як знак або саме той знак. В свою чергу, кожний знак постає як знак лише через значущу відмінність щодо іншого знаку в рамках цієї ж системи, а відтак через «значущість-цінність»¹¹ (*valeur*) як умову можливості «значення» (*signification*). Таким чином, дещо існує як певний знак лише в рамках певної системи і його не можна розглядати як деяку самодостатню «знакову» субстанцію відповідно до того, як у тексті «Курсу загальної лінгвістики» аргументовано проти розгляду мовних одиниць, знаків як лінгвістичних субстанцій [Сосюр, 1998: с. 130–141]. І далі будь-який знак розглядатиметься у світлі того, що він існує лише завдяки асоціації «означника» та «означуваного», тобто знак поєднує два об'єкти відмінних порядків: це «означуване» (*signifié*, у Сосюра — концепт, ідея) та «означник» (*signifiant*, у Сосюра зокрема — психоакустичний образ), які утворюють третій елемент, власне «знак». Причому кожен з цих елементів є формальним. І якщо цей зв'язок між двома елементами, що утворюють третій, в лінгвістичній моделі Сосюра залишається довільним¹², для вторинних семіологічних систем, у світлі зауважень Барта, виникає питання умовного характеру такої довільності, власне як і наполегливий наголос на тому, що знак є третім елементом¹³. Так би мовити, модна тема трикутника залишається, але трикутник буде іншим.

го словника філософій», де у «Вступі» читаємо таке зауваження: «в професійному логіко-семіотичному слововжитку міцно закріпилася пара «означник / означене» (або: «означник / означуване»)» [Європейський словник філософій, 2013: с. 133].

¹⁰ Нагадаємо ремарку Р. Барта, який, говорячи, що структуралістів у найкращому випадку відрізняє лише слововживання, проте не терміна «структура», а радше таких пар, як «означник — означальне» і «синхронія — діахронія», походження яких і відсилає нас до сосюрівської моделі лінгвістики [Барт, 1989: с. 253–254].

¹¹ Принаймні у російських перекладах Ф. де Сосюра та відповідно у літературі, що відсилає до лінгвістичної моделі Сосюра, присутні два варіанти перекладу французького *valeur* — «значимість» і «цінність» [Сосюр, 2004: с. 87], в українському перекладі 1998 року — «вартість» [Сосюр, 1998: с. 142].

¹² Зв'язок, що поєднує означник з означуваним, є довільним, або, кажучи інакше, оскільки під знаком ми розуміємо ціле, що виникає внаслідок асоціації означника та означуваного, можна сказати простіше: мовний знак є довільним, читаємо на сторінках «Курсу загальної лінгвістики» [Сосюр, 1998: с. 89–92].

¹³ Питання про потрібну структуру знаку присутнє і у Ч.-С. Пірса, проте прямого посилення на Пірса, принаймні в розглянутих текстах Р. Барта, ми не зустрічаємо.

Нагадаємо, Барт послідовно наголошує потребу в аналітичному розрізненні трьох елементів знаку, актуалізуючи в світлі розгляду вторинних семіологічних систем значуще розрізнення означника та власне знаку. До теми аналітичної виокремленості означника Барт повертався неодноразово. Так, у статті «Уявлення знаку» [Барт, 1989: с. 246–252] нехтування виокремленістю означника, його уподібнення означуваному розглянуто як «не викоренений до кінця детермінізм», притаманний символічній свідомості на відміну від свідомості семіологічної. Зрозуміло, що йдеться про аналітичне розрізнення, про формальну виокремленість, про зовнішній тип відносин, як говорить Барт, який так само, як і внутрішній тип відносин, передбачений будь-яким знаком. Аналіз зовнішніх типів відносин знаку, а саме парадигматичних та синтагматичних, і відкриває, на думку Барта, шлях до семіологічного аналізу знаку. Суто семіологічна тема розрізнення парадигматичних та синтагматичних відносин, як уже згадувалось, актуалізована у Барта і у характеристиці «міфічного» як дискурсу, який не є «дискурсом, структурованим як історія», якому відповідно не притаманне синтагматичне розгортання і який у такий спосіб залишається лише «чистою парадигматикою мотивів».

Отже, говорячи про дискурси, ми завжди говоримо про семіологічні системи, про механізми утворення вторинних семіологічних систем зокрема. Така вторинна система виникає лише на підґрунті вже існуючих семіологічних ланцюжків, це так звана «вторинна мова», яка виникає на підґрунті «мови-об'єкта» або «мови фактів». Принциповим, так би мовити, знаковим моментом утворення вторинної системи є зсув, зміщення, яке притаманне вторинним системам. А саме те, що в первинній системі було «знаком», а отже і «смыслом», або «знаком-смыслом», говорить Барт, для вторинної системи є тільки «означником», а отже, тільки «формою», що утворює новий «знак-значення» вторинної системи.

Ілюструючи це зміщення в структурі знаку вторинної системи за допомогою відомої схеми, Барт підкреслює, що ця просторова споруда є не більш ніж «метафорою». І далі пояснює цю «метафору» на цілком пересічних прикладах, один з яких він нібито запозичує із записника Валері, а іншим стає аналіз фото з обкладинки номера «Парі-матч» [Барт, 2000: с. 239–242]. Нагадаємо один з них.

Припустимо, пише Барт, що я учень п'ятого класу французького ліцею; я відкриваю свій підручник з граматики латини і читаю там фразу латиною з Езопа або Федра¹⁴: *Quia ego nominor leo* («тому що мене звати левом»). Власний смисл цієї фрази, який містить у собі цілу систему цінностей, — «тут і історія,

¹⁴ Висловлювання Р. Барта «з Федра або Езопа» так само є яскравим прикладом вторинної системи, де знак-смысл перетворюється на «означник-форму», адже відмінності тексту Федра «Корова, коза, вівця та лев» та тексту з подібним сюжетом, що приписують Езопу, а саме стилістичні прийоми, індивідуальна манера автора, його ідіолект тощо, тут втрачають смисл, адже сам текст зводиться до класичного сюжету з відомим переліком фраз.

і географія, і мораль, і зоологія, і література», і який є «знаком-сміслом», тут відходить на другий план. Фраза у підручнику з граматики латини для учня п'ятого класу французького ліцею означає дещо інше: вона є тільки граматичним прикладом для ілюстрації правил узгодження іменної частини прилюдка. Словом, фраза з античної байки, перетворюючись на «граматичний приклад», стає вже не «знаком-сміслом», але «знаком-значенням». Цілковито знайомий сюжет зі шкільних підручників, коли граматичні правила ілюстровано фразами з класичних літературних творів, але останні у такий спосіб перетворюються на сукупність граматично правильно побудованих речень.

Проводячи процедуру аналітичного розрізнення «знаку-сміслу» та «знаку-значення», Барт зауважує, що слід домовитись і щодо термінологічного розрізнення, проте, виходячи з його логіки, знову-таки йдеться про введення «операційних понять». Так, з'являється «знак-смісл» первинної системи, який для вторинної системи є лише «означником-формою» з наступним утворенням вже знаку вторинної системи, який Барт називає «знаком-значенням». Обидва «означувані» (і у вторинній, і у первинній системі) він називає «поняттями».

Термінологічна економність Барта щодо «означуваного» — в обох випадках це «поняття», на наш погляд, пояснюється безпосереднім предметом його уваги. Визначальною для міфу, говорить Барт, є невпинна гра смислу та форми [Барт, 2000: с. 243]. Таким чином, тема «означуваного» нібито відходить на другий план всепоглинаючого перетворення «знаку-сміслу» первинної системи на «означник-форму» вторинної системи. У цій грі смислу та форми «означуване-поняття» вторинної системи виявляється цілком детермінованим.

І якщо у так званій «символічній свідомості», ознаки якої Барт убачав в соціології символів і почасти в психоаналізі, ми бачили не викоренену детермінацію означника через його уподібнення означуваному, то тут ми бачимо зразок зворотної детермінації, яка зокрема відрізняє семіологію вторинних систем, у тому числі і від семіологічного проекту Сосюра з його принципом довільності знаку.

Але про який тип детермінації йдеться цього разу?

Перетворення «знаку-сміслу» первинної системи на «означник-форму» вторинної системи, читаємо у «Міфологіях», супроводжене видаленням з нього всього випадкового, його спустошенням, збідненням, випаруванням з нього історії, через що від знаку-сміслу залишається форма, одна гола буквальність [Барт, 2000: с. 242].

Пафос бартівського висловлювання, як і продовження його тексту в дусі відомої критики натуралізації та ідеологічних викривлень, створював би небезпечне враження знайомої риторики, якби не його міркування з приводу того, що «мова-об'єкт», або первинна «мова дроворуба», як він її ще називає, напевно є лише абстракцією. Відтак будь-яка знакова реальність, і мовна реальність в тому числі, — це завжди вторинна система з невпинною грою

смыслу та форми. А отже, констатація гри, спустошення, збіднення, зведення смыслу лише до форми як докір певному типу суспільства з його практикою відчуження не може бути тут остаточною метою. Якби це було так, тоді і відому тезу Л. Вітгенштайна «Мова перевдягає думки» з наступною методологічною настановою «Критики мови» слід було б розглядати лише як докір соціальним практикам мовних викривлень.

Отже, не забуваючи про присутній у Барта викривальний пафос соціальної критики, ми хотіли б зупинитися на його кропіткій роботі з дослідження механізмів утворення вторинних семіологічних систем, тобто дискурсів. Адже і визнання соціального характеру цього механізму, так само, як і визнання мови соціальним явищем у Сосюра, до якого постійно апелював Барт, не тільки не звільняє від дослідження мови та вторинних семіологічних систем, але й не знімає питання в душі Сосюра, що мова, хоча і є соціальною інституцією, проте не є тотожною іншим інституціям і тому вимагає розробки цілком особливих технік дослідження, а саме семіологічних.

Понад те, послідовні зауваження семіології щодо соціальної природи семіологічних феноменів, у тому числі і дискурсів як таких феноменів, мають цілком усвідомлені методологічні наслідки.

Соціальний характер мови — «мова перебуває одночасно і в соціальному оточенні і в часі» — і є тим, що, згідно із Сосюром, зумовлює довільність мовного знаку, яка *теоретично* обґрунтовує свободу встановлювати будь-яку відповідність між звуковим матеріалом та ідеями. Сосюр підкреслював, що обидва елементи існують в мові уособлено і що мова еволюціонує під впливом усіх сил, які тільки можуть вплинути або на звуки або на смысл. Еволюція мовного знаку, на його думку, є непорушним законом, але її правила залишались для нього відкритим питанням. Підсумкова теза Сосюра, проголошена ним як принцип загальної семіології: безперервність знаку в часі пов'язана з його мінливістю в часі. Проте ця теза завершується цікавою ремаркою: причини безперервності *a priori* доступні спостерігачеві; що стосується причин мінливості, то, принаймні на той момент, Сосюр відмовляється від їх прояснення та обмежується лише загальними міркуваннями [Сосюр, 1998: с. 93–101].

Одну із спроб такого прояснення ми і знаходимо у бартівських роздумах щодо семіології дискурсів, або вторинних систем. Тим більш, що соціальні чинники семіологічних трансформацій тут розглянуто вже не з позицій соціальної психології, на яку ще посилався Сосюр, але з позицій теорії комунікації, що власне і відрізняє семіологічно-семіотичні проекти, бурхливий розвиток яких спостерігаємо з 1960-х років. Показовим стосовно цього можна назвати приклад «визначення» семіотики, з якого, посылаючись саме на Р. Барта, починає свою розмову про семіотичне дослідження У. Еко: «Семіологія розглядає всі явища культури як знакові системи, припускаючи, що вони є ними, адже таким чином вони є також і феноменами комунікації» [Еко, 1998: с. 33]. І хоча у примітках Еко висловлює сумніви,

що семіологія вивчає тільки явища культури, посилаючись зокрема на зоо-семіотику, але у нього не викликає сумнівів комунікативний характер семіотичних явищ, тим паче що і за структурою його книги перелік загально-семіологічних понять будовано у наступній послідовності: знакові системи, комунікативна модель, інформація, код тощо.

Нагадаємо, у «Міфологіях» Барт також говорить про сучасні міфи як про «комунікативні системи». І у нього послідовно, хоча, можливо, і не завжди явно, працюють «операційні поняття», за допомоги яких описують комунікативні моделі. Детермінованість означуваного у вторинній системі і відсилає нас до таких комунікативних маркерів.

Повторимо, що перетворення «знаку» первинної системи на «означник» вторинної системи супроводжене видаленням зі «знаку» всього випадкового, його спустошенням, збідненням тощо, через що від «знаку-смислу» і залишається «форма», тобто одна гола буквальність. Але цю втрачену «означником» історію перебирає на себе «означуване-поняття» вторинної системи. Саме в цьому розумінні, як пояснює нам Барт, «означуване-поняття» вторинної системи і виявляється детермінованим. Ці поняття, читаємо ми, «формується історично та разом з тим навмисно». В термінах комунікативної теорії тут йдеться про такі маркери комунікативної системи, як адресат та код повідомлення, тобто «означуване-поняття» вторинної системи, що формується історично та разом з тим навмисно, є завжди *адресним* [Барт, 2000: с. 244] і як таке воно відсилає нас до цілком конкретного комунікативного коду.

Так, підручник з граматики латини не тільки адресований учневі певного класу, але це мусить бути ще й учень певного класу французького ліцею, програма якого передбачає вивчення латини, інакше фраза латиною з класичного античного тексту не матиме для нього значення «граматичного зразка». Уявімо собі іншу ситуацію, коли та сама фраза *Quia ego nominor leo* є написом на футболці. Для людини, яка не читає ні латиною, ні англійською тощо, ця фраза чимало відрізнятиметься від будь-якої іншої, написаної чи латиною, чи англійською, чи будь-якою іншою мовою, писемна культура якої прив'язана до латиниці. Чи значитимуть для неї щось ці фрази чи то з Федра або Езопа, чи то з кінофільму, коміксу, рекламного слогану тощо, крім елементів модного дизайну одягу? Власне графічний дизайн цієї фрази і є «означником-формою», яка продукує «знак-значення» модності, іноземності, причетності до певної субкультури, до глобалізованого світу тощо. І байдуже, що там написано і якою власне мовою, і чи написано це граматично правильно. Питання в тому, що мусить з'явитись історично сформований — припустимо, масовою культурою — певний адресат, який найімовірніше не був учнем французького ліцею, для якого напис на футболці «іноземною мовою» *значитиме* лише таку «причетність».

І якщо ми залишаємося на семіотично-дискурсивній території, адресність як характеристика означуваного-поняття вторинної системи завжди

буде детермінованою з боку знаку-смислу первинної системи. Лише там, де Література містить у собі цілу систему цінностей (тут і історія, і географія, і мораль, і зоологія, і власне Література як цінність), може виникнути вторинна система, де Література як цінність перетворюється за певних умов для певного адресата, включеного в цю систему у той чи той спосіб, лише на приклади «граматичної зразковості». Лише в системі цінностей, де діаманти чи троянди є знаком кохання, діаманти чи троянди можуть перетворюватися на «граматичну зразковість» висловлювання почуттів. Але, скажімо, у системі цінностей світу Сирано де Бержерака «граматичним зразком» почуттів мусили бути вірші, або *bon mot*. Прагнення висловлюватися наукоподібною мовою або, наприклад, аргументувати в сфері «гуманітарних наук» через застосування термінології «точних наук»¹⁵ знову ж таки відсилає до первинної семіологічної системи, де «точні науки» є знаковою культурною цінністю, відповідно до цього виникає вторинний «знак-значення», в рамках якого «аргументувати» — це говорити мовою, подібною до мови точних наук.

Відтак знаковим тут для нас є не факт викривлення, спустошення та збіднення, тим більш, що на «граматичних зразках» навчаються читати, писати та говорити; троянди, діаманти та вірші як знаки кохання увійшли у певну культуру висловлювання почуттів, яка в тому числі сприяла розвитку мистецтва квіткарства, ювелірного мистецтва, поетичного мистецтва тощо; уважність до мови науки підштовхнула до лінгвістичного повороту, а в семіотичній традиції — до аналізу вторинних систем; глобалізоване ж суспільство споживання *de facto* продемонструвало можливість світу без кордонів. Словом, знаковим є прецедент та механізм утворення вторинних комунікативних систем, а отже, дискурсів. Серед характерних рис, що відрізняють «знаки-значення» цих систем, слідом за Бартом ми хотіли б виокремити в першу чергу їхню *нестабільність*, адже, з одного боку, вони можуть мати кілька «означників», а з іншого, нестабільними є «означувані-поняття» вторинних систем, як наслідок, дискурси і відсилають нас до «тем дня», понять одного дня.

Ця нестабільність та адресність дискурсів як вторинних систем відповідно породжують враження трансмутації текстуальних механізмів. Саме тому, на наш погляд, більш перспективним підходом до аналізу дискурсивних ситуацій, ніж множення нових концепцій наративу, було б звертання до питання цілком в дусі Сосюра, почасти зазначене бартівськими міркуваннями щодо «семіокластії» та апофатичної семіології. Маємо на увазі його

¹⁵ На що, зокрема, звернено увагу у почасті скандальній книзі А. Сокала та Ж. Брикмон «Інтелектуальні хитрощі». Критика сучасної філософії постмодерну, де автори серед «зловживань» постмодерністів називають «зловживання фізико-математичними поняттями та термінами», а саме йдеться про достатньо поширену практику перенесення понять точних наук у гуманітарні науки поза будь-яким емпіричним чи концептуальним обґрунтуванням, приклади якої наведено з текстів Ж. Лакана, Ю. Кристевої, Ж. Бодріяра [Сокал, Брикмон, 2002].

тезу з «Актової лекції», що семіологія, до якої він закликає, є «негативною», але не тому, що вона нібито заперечує знак. Продовжуючи «в душі грецької парадигми», Барт розрізняє «семіокластію» та «апофатичну семіологію» як «семіотропію». Семіологія як семіотропія є негативною тому, що заперечує можливість приписувати знакові «позитивні, сталі, а-історичні, а-тілесні характеристики» [Барт, 1989: с.545]. Знову пригадаємо відомий пафос першої та другої частини «Загального курсу лінгвістики»: тема «мінливості» та «сталості» мовного знаку розкривається через висвітлення характеру знаків як конкретних сутностей (*entité*) та одиниць (*unité*) мови та лінгвістики, які лише ілюструють за допомогою слів, що не є субстанційними, і які завжди відсилають нас до мови як системи, яка є формою, але не субстанцією, і як така мова є системою, яка не має нічого крім відмінностей тощо.

Отже, нестабільність та адресність дискурсів як семіологічних систем повертає нашу увагу до питання про умови та механізми набуття (але і втрати) речами, словами, процесами, подіями тощо характеру знаків. Значущість, значуща відмінність, що зумовлює значення знаку в рамках певної системи, утворюючи і саму цю систему як систему відмінностей, відкривається через «теми дня», через те, що, за зауваженням Барта, «драгує та одночасно зацікавлює», утворюючи «поняття-однорівки», цінність-значущість яких губиться за межами певного дискурсу.

Зазначаючи нестабільність та адресність дискурсів як вторинних систем, ми хотіли пригадати жанр проповіді та літературу *exempla*, певні характеристики яких в медієвістиці наближаються до характеристик дискурсів.

Як ми пам'ятаємо, розквіт жанру проповіді та літератури *exempla* припадає на XIII сторіччя, що пов'язується з активністю нових чернецьких орденів¹⁶. Посилаючись в тому числі на Ж. Ле Гофа та Ж.-К. Шміта, А.Я. Гуревич говорить про ці нові жанри як про «прорив» у писемність живого слова, яке вже звучало на міських площах та навіть у селах [Гуревич, 1990: с. 65]. Він підкреслює, що цінність *exempla* не в тому, що вона належить до «великої літератури». Навпаки, одна з поширених помилок — це порівняння з позицій «великої літератури» жанру *exempla* з ренесансною новелою, останній в літературній площині *exempla*, безумовно, програє. Проте зміст *exempla*, який відрізняється нехитрістю, простотою, що інколи нагадують навіть примітивність, дає можливість саме у цьому жанрі шукати відображення світу вірувань та уявлень широких прошарків населення, відображення так званого «мікрокосму

¹⁶ Дозволимо собі нагадати тут відому тезу А.Я. Гуревича з книги «Середньовічний світ: культура німотної більшості»: «У проповіді, яка переживає безпрецедентний розквіт у результаті діяльності нових жебрацьких орденів, відчутні відгомони промов пересічної людини, — до неї звернена проповідь францисканських і домініканських ченців, вони діяли посеред народу і шукали з ним спільної мови. Проповідь насичена описами сцен із життя віруючих, і хоча ці анекдоти — *exempla*, безперечно, є стилізованими й пройшли крізь призму дидактичної моралізації, вони піднімають завісу над багатьма таємницями духовного універсуму городян, селян, ченців, дрібних рицарів» [Гуревич, 1990: с. 65].

середньовічної свідомості» [Гуревич, 1990: с.115 — 134]. В свою чергу, говорячи про жанр проповіді у контексті релігійних переживань та релігійних уявлень людини пізнього середньовіччя, Й. Гейзинга шкодує з приводу того, що писемне викладення проповідей не може передати нам їхнє живе звучання, згадуючи водночас, що і ті, хто, скажімо, чув Вінцента Феррера, а потім читав його проповіді, запевнювали, що «в цих записках вони ледве відчували тінь того, що колись чули» [Хейзинга, 2004: с.227].

Власне ми могли б говорити про певний тип опозиції дискурсу та літературно-текстуального механізму писемного слова, в рамках якої аналіз дискурсу як вторинної семіологічної системи наближається до традицій риторики¹⁷. І в дусі медієвістики підкреслити, що саме аналіз дискурсів і відкриває ті мікрокосми свідомості, яким зазвичай не приділяють уваги на сторінках рафінованої літературно-текстуальної традиції. Підтягування дискурсів до концептуальних стандартів цієї традиції через наратологічні практики залишається цілком у дусі порівняльного аналізу *exempla* та ренесансної новели. Один з поширених прикладів подібного підходу пов'язаний з виокремленням та розрізненням інституційних та неінституційних дискурсів з наступним зосередженням уваги на перших. Наприклад, посилаючись на розрізнення значення терміна «дискурс» як абстрактного та як конкретного (обчислюваного) іменника у А. Макгоула, О. Шейгал зауважує, що в її праці запропоновано не модель дискурсу взагалі, але інституційного дискурсу, який «використовує певну систему професійно-орієнтованих знаків», позаяк «дискурс у абстрактному вживанні означає приблизно те саме, що «мовне вживання» або «мова у вживанні» (*language use or language-in-use*). Відповідно дискурс як «обчислюваний іменник» — це те, що можна назвати «відносно дискретною підмножиною» мови загалом, яку «використовують для специфічних соціальних чи інституційних цілей». Для позначення «певної системи професійно-орієнтованих знаків» або «відносно дискретної підмножини мови» Шейгал використовує російське слово «подъязык». Як приклад інституційного дискурсу згадано «медичні дискурси середньовіччя» [Шейгал, 2004: с.14—15].

Застосовуючи цю рамку до жанру проповіді як складової «релігійного дискурсу середньовіччя», принаймні з XIII сторіччя, ми опиняємось у полоні низки питань. З початку щодо «відносно дискретної підмножини мови». Як відомо, мовний діапазон жанру проповіді переважно був орієнтований на вульгарну латину та народні мови, до яких радше підходить критерій «*language use or language-in-use*». Але, з іншого боку, якщо продовжувати пе-

¹⁷ Звісно, ми не можемо тут не пригадати програмний виступ Ц. Тодорова на I Міжнародному конгресі з семиотики «Семиотика літератури» [Семиотика, 2001: с. 371—375], семіологічну пару «риторика-ідеологія» у У. Еко [Еко, 1998: с. 108—120], а також працю П. де Мана «Алегорія читання: фігуральна мова Руссо, Ніцше, Рильке та Пруста» [Ман, 1999].

релік параметрів інституційного дискурсу, принаймні згідно з Шейгал¹⁸, то ми могли б сказати, що проповідницький дискурс саме і народжується як нова «мовленнева стратегія», що мусить забезпечити «специфічний набір інтенцій», притаманний релігійному дискурсу, який попередні «мовленневі стратегії» не забезпечували. До речі, згідно з Шейгал, призначення релігійного дискурсу може бути визначеним як «єднання у вірі» [Шейгал, 2004: с. 16], тобто цілком у дусі інтерпретацій умов поширення жанру та практики проповіді. Відтак виникає враження, що неінституційні дискурси з'являються кожного разу на горизонті інституційних дискурсів, коли від констатації «специфічного набору інтенцій» ми переходимо до аналізу «специфічного набору мовленневих стратегій», що забезпечують ці інтенції, відтворюючи у тій чи тій формі, мовою теорії мовленневих актів¹⁹, перлюкутивну складову дискурсу, власне актуалізуючи його адресність.

ДЖЕРЕЛА

- Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.С. Косикова. — М.: Прогресс, 1989.
- Барт Р.* Мифологии / Пер. с фр., вступ. ст. и сост. С.Н.Зенкина. — М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2000.
- Барт Р.* Система моды. Статьи по семиотике культуры / Пер. с фр., вступ. ст. и сост. С.Н.Зенкина. — М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2003.
- Гуревич А.Я.* Средневековый мир: культура безмолвного большинства. — М.: Искусство, 1990.
- Дейк Т.А. ван.* Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Сост. В.В. Петрова; под ред. В.И. Герасимова; вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. — М.: Прогресс, 1989.
- Європейський словник філософії:* Лексикон неперекладностей. Т.3 / Пер. с фр. під керівн. Б. Кассен, К. Сігова, А. Васильченка. — К.: Дух і література, 2013.
- Жижек С.* Дразливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології / Пер. з англ. Р.Й.Демерця. — К.: ППС-2002, 2008.
- Квадратура смысла:* французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и португ. / Общ. ред. и вступ. ст. П.Серио; предисл. Ю.С.Степанова. — М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2002.
- Критика и семиотика.* — Новосибирск, 2002. — Вып.5. — 120 с.
- Филипс Л.-Дж., Йоргенсен М.-В.* Дискурс-анализ. Теория и метод. / Пер. с англ. — Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2004.
- Макаров М.* Основы теории дискурса. — М.: ИТДК «Гнозис», 2003.
- Ман П. де.* Аллегории чтения: Фигуральный язык Руссо, Ницше, Рильке и Пруста: Пер.

¹⁸ «Розглянуте вище розуміння соціальної інституції дає змогу окреслити головні параметри інституційного дискурсу: набір типових для певної сфери ситуацій спілкування (мовленневих подій), уявлення про типові моделі мовленневої поведінки при використанні тих чи тих соціальних ролей, певна (обмежена) тематика спілкування, специфічний набір інтенцій та мовленневих стратегій, що впливають із нього» [Шейгал, 2004: с. 42–43].

¹⁹ До методологічної значущості ідей теорії мовленневих актів для розробки дискурс-аналізу зокрема привертає увагу М. Макаров [Макаров, 2003: с. 17–18, 162–173].

Олена СОЛОДКА

- с англ. / Пер., примеч., послесл. С.А.Никитина. — Екатеринбург: Изд-во Уральск. ун-та, 1999.
- Сокал А., Брикмон Ж.* Интеллектуальные уловки. Критика современной философии пост-модерна / Пер. с англ. А.Костиковой и Д.Кралечкина. Предисловие С.П.Капицы. — М.: Дом интеллектуальной книги, 2002.
- Соссюр Ф. де.* Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А.Корнійчук, К.Тищенко. — К.: Основи, 1998.
- Соссюр Ф. де.* Курс общей лингвистики / Пер. с фр.А.М.Сухотина; под ред. и с примеч. Р.И.Шор. Изд. 2-е, стереотипное. — М.: Едиториал УРСС, 2004.
- Семиотика:* Антология / Сост. Ю.С.Степанов. Изд. 2-е, испр. и доп. — М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001.
- Хейзинга Й.* Осень Средневековья / Пер. с нидерландского Д.В.Сильвестрова. — 4-е изд. — М.: Айрис-пресс, 2004.
- Шейгал Е.* Семиотика политического дискурса. — М.: ИТДК «Гнозис», 2004.
- Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию. — ТОО ТК «Петрополис», 1998.

Олена Солодка — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Київського національного лінгвістичного університету. *Сфера наукових інтересів* — західна філософія, семиотика, проблематика дискурсу та мовлення-письма.
